

Şebnem Sunar

İstanbul Üniversitesi

E-posta: sebnemsunar@gmail.com

**“Education in the Context of Ideology and Power:
Turkish University Reform and the Jewish
Academics in Perspective” (İdeoloji ve İktidar
Ekseninde Eğitim: Türk Üniversite Reformu ve
Yahudi Bilim Adamlarına Yeniden Bakmak),
31 Ekim-1 Kasım 2013, Boğaziçi Üniversitesi**

1933 Üniversite Reformu’nun 80. yılı dolayısıyla Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, 31 Ekim-1 Kasım 2013 tarihleri arasında “Education in the Context of Ideology and Power: Turkish University Reform and the Jewish Academics in Perspective” (İdeoloji ve İktidar Ekseninde Eğitim: Türk Üniversite Reformu ve Yahudi Bilim Adamlarına Yeniden Bakmak) konulu uluslararası bir konferans düzenledi.

Goethe Enstitüsü İstanbul ve Avusturya Kültür Ofisi’nin işbirliğiyle gerçekleştirilen toplantı, 1933’te başta Nazi Almanyası’ndan olmak üzere Avusturya ve Macaristan’dan ayrılmak zorunda kalarak Türkiye’ye kabul edilen Yahudi akademisyenlerin öyküsünü, Üniversite Reformu’nun 80. yılında yeniden ele almayı amaçlamaktaydı. Toplantı bu doğrultuda, aşağıda sıralanan konu başlıklarına cevap aramayı planlıyordu:

1933 Üniversite Reformu ile yeni milli kimlik ve milli tarih anlatısı arasında kurulan ilişki kendini nasıl açığa vurmaktadır?

Çoğunluğu Yahudi olan akademisyenlerin Türkiye’ye kabulü yönündeki karar, o günlerde sürgünde olan diğer Yahudilere karşı ve ülkedeki Yahudi cemaatine karşı sergilenen resmî politikayı ne derece yansıtmaktadır?

Geldikleri ülkelerde büyük çoğunluğu politik bir duruş sergileyen bu bilim adamlarının Türkiye’deki siyasi atmosfer ile ilgili sessizliklerinin nedenleri ne olabilir?

Sürgündeki profesörlerin büyük çoğunluğu neden Türkiye'ye geldikten kısa süre sonra başka ülkelere gitmeyi tercih etmişlerdir?

Bugüne baktığımızda, o dönem ortaya konan akademik çalışmaların izleri nelerdir; o dönem kurulan bazı bilim dalları gelişmeye devam ederken, bazılarının yok olma noktasına gelmesinin nedenleri ne olabilir?

Konferans, Boğaziçi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Şevket Pamuk'un, Goethe Enstitüsü Başkanı Claudia Hahn-Raabe'nin ve Bilgi Üniversitesi öğretim üyesi, onur konuğu Prof. Dr. Mete Tunçay'ın konuşmalarıyla açıldı. "Üniversite Reformu ve Türkiye'ye İltica Eden Akademisyenlerin Mirası Üzerine" konulu açış konuşmasında Mete Tunçay, Türkiye'de yüksek eğitimin reformunda önemli role sahip bu sığınmacıların, ülkeye geliş gerekçelerinin, hizmet yıllarında karşılaştıkları sorunların, Yahudi kimliklerinin ve Türkiye'nin Yahudi akademisyenlere kucak açtığı yönündeki resmî söylemin gözden geçirilmesi gerektiğini söyledi. Bu bağlamda Tunçay, 1933 Üniversite Reformu'yla birlikte, İstanbul Darülfünunu'nun çağdaş İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmesini gerçekleştiren, dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip'in tasfiye edilen Türk öğretmenler yerine yeni öğretim kadrosunu Nazi rejiminden kaçan Alman bilim adamlarıyla doldurmasının arkasında yatan ideolojiyi değerlendirdi. Tunçay, Yahudi profesörlerin daha sonra kürsülerini neden terk ettiklerine de eleştirel bir bakış açısıyla yaklaştı.

Yahudi profesörlerin gelişinden önce Türkiye'deki akademik durum, açılış konuşmalarının ardından gerçekleştirilen ilk panelin konusunu oluşturdu. Prof. Dr. Cengiz Aktar, konferansın amacının 1933 döneminin resmî ideolojisinin nerede durduğunu düşünmek ve "Yahudilere kucak açan bir genç cumhuriyet" algısının ne denli gerçek olduğunu tartışmak olduğunu söyleyerek ilk oturumu açtı. İlk konuşmacı İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Emre Dölen'di. "1933 Yılı Öncesi Türkiye'deki Yabancı Hocaların Üniversite Üzerindeki Etkisi" konulu konuşmasında Dölen, 1839'dan itibaren gelen Fransız eğitimcilerin ülkenin eğitim sisteminde kalıcı bir etki yaratamadıklarından, bununla birlikte 1915'te Almanya-Osmanlı işbirliği sonrasında topluca gelen yaklaşık 20 Alman eğitimcinin edebiyat, fen, hukuk ve özellikle kimya alanında az da olsa kalıcı bir etki bıraktığından söz etti. Dölen konuşmasını, 1933 öncesinde gelen eğitimcilerin sistematik bir

seçimle gelmemeleri, ayrıca genç ve akademik olarak üst düzey olmamaları nedeniyle Türk eğitim sistemine yenilik getiremediklerini belirterek sonuçlandırdı. Panel, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Nurettin Gemici'nin “Franz Schmidt ve Darülfünun'a Gönderilecek Alman İlim Adamları Hakkındaki Raporu” üzerine konuşmasıyla devam etti. Gemici, Dr. Franz Schmidt'in 1915'te sadrazamla görüşerek Türk eğitim sistemi için özellikle genç Alman akademisyenlerin gelmesinin önemini vurguladığını belirtti. Yeditepe Üniversitesi'nden Selin Türkeş'in konuşması, panelin asıl can alıcı konusunu oluşturuyordu. Türkeş, Türk hükümetinin 1933 kararının arkasında ahlaki mi, yoksa çıkar gözeten bir yaklaşım mı yattığını metodolojik olarak açıklamaya çalıştı. “Explaining the Turkish Policy to Admit the Expelled Jewish Academics from Europe in the 1930s: The Driving Forces in the Decision Making Process” başlığını taşıyan konuşmasında dönemin milletvekillerinin söylemlerine yer veren Türkeş, profesörlerin Almanya'da maruz kaldıkları baskıdan veya Yahudi kimliklerinden bahsedilmediğini, yalnızca akademik ünleri ve başarıları dolayısıyla Türkiye'ye davet edildiklerini ortaya koydu. Bu oturumun son panelisti, Nanterre Üniversitesi'nden Ayşe Günce Berkkurt'tu. “Pedagojiden Hayırseverliğe: Bir Üniversite Reformunun Ulusaşırı Kökenleri” üzerine konuşan Berkkurt, Atatürk'ün davetlisi olarak Türkiye'ye gelen ve 1933 Üniversite Reformu'nun temelini oluşturan raporu yazan İsviçreli pedagoğ Albert Malche'in hayatı üzerinde durdu. Berkkurt ayrıca Darülfünun'un kapatılmasını ve dönemin bilimsel gerekliliklerini yerine getiremeyen öğretim üyelerinin tasfiyesiyle ortaya çıkan kadro açığının yurtdışından getirtilecek bilim adamlarıyla tamamlanmasını öngören raporun onaylanmasından sonra, uygulama esnasında özellikle Türk ve Alman profesörler arasında ücret farklılıkları gibi sıkıntılıların gündeme geldiğinden bahsetti.

Günün ikinci panelinin konusu, Türkiye'nin Yahudi profesörleri ülkeye kabul etmesinin, Yahudi mültecilere olan politikasını yansıtıp yansıtmadığı sorusuna ayrılmıştı. Bu konuda söz alan ilk panelist Türkiye, Yahudiler ve Holokost (İletişim Yayınları, 2012) kitabının yazarı Alman Türkolog Corry Guttstadt'tı. Yazarın konuşması “Turkey – Welcoming Jewish Refugees. To Which Degree Mirrors the Admission of Expelled Jewish Scholars Turkey's Politics Towards Jewish Refugees Fleeing Nazi Persecution?” başlığını taşıyordu. Guttstadt, Türkiye'nin Yahudi bilimadamlarını soykırımdan

kurtardığına ilişkin yaygın anlayışın doğru olmadığını ileri sürdü ve bu tezini, bu kimselerin kendilerini Yahudi olarak bile ifade etmediği ve halk arasında soykırımın bahsinin geçmemesi doğrultusundaki başka tezlere dayandırdı. Corry Guttstadt'ın ardından söz alan Viyana Üniversitesi'nden Sertan Batur, panelin ikinci konuşmacısıydı. Batur, Türkiye'de Pedagoji Enstitüsü'nün yöneticiliğini üstlenen Wilhelm Peters'in yaşamına ayna tutarak yabancı profesörlerin İstanbul'daki yaşam şartları hakkında bilgi verdi. Batur ilk üç sene derslerini tercüman eşliğinde verdikten sonra Türkçe öğrenme zorunluluğuna tabi tutularak kontratları her iki yılda bir yenilenen, herhangi bir emeklilik hakkından yararlandırılmayan ve siyasi oluşumlara girmekten men edilen yabancı profesörlerin, bir yandan da milliyetçi Türk profesörlerden istenmeyen kişi muamelesi gördüğünü belirtti. İkinci panelin son konuşmacısı, bağımsız araştırmacı İzzet Bahar'dı. Bahar, "Nazi Almanyası'ndan Türkiye'ye Gelen Profesörlerin Yahudi Kimlikleri ve Türk Hükümeti'nin Yaklaşımında Yahudi Asıllı Olmalarının Rolü" hakkında konuştu. Bahar öncelikle tıpta Phillipp Schwartz, iktisat biliminde Fritz Neumark ve ticaret hukukunda Ernst Hirsch gibi Türk eğitim sistemine büyük katkılar sağlamış olan Yahudi asıllı profesörlerin, sırf Yahudi oldukları için sürgün edilmelerine karşın, kendilerini Yahudilikle özdeşleştirmedikleri tespitinde bulundu. Bahar, bu profesörlerin Türkiye tarafından Yahudi oldukları için değil, Avrupalı oldukları için kabul edildiklerinin altını çizdi.

Konferansın ikinci günkü ilk panelinde ise modern Türkiye'nin yaratılmasında Yahudi profesörlerin rolü ve Türklük kavramı üzerinde duruldu. İlk panelist, Berlin Devlet Kütüphanesi'nden Gerd Wäadow'du. "Building the Bridge of Cultural Reaffirmation – The Sinologist Wolfram Eberhard in Ankara (1937-1948)" başlıklı konuşmasında Wäadow, Sinolog Wolfram Eberhard'ın Ankara yıllarından söz etti. Panteion Üniversitesi'nden Eren Özalay, "The Legacy of Jewish Professors and the Understanding of History in Turkey in 1930s" konulu konuşmasında, dönemin resmî söylemi ve yaratılmaya çalışılan ulus devlet projesi bağlamında, Yahudi akademisyenlerin ve akademik çalışmalarının elden geldiğince öne çıkarılmamaya gayret edildiğini savundu. Özalay'ın konuşmasında, yabancı profesörlerin varlığının arka planda tutulmasının başlıca sebebi olarak dönemin resmî ideolojisi kapsamında ulus-devlet projesi ve buna dayanak sağlayan Türk tarih tezi gösterildi. "Kemalizmin

Merceğinden: Uluslaşma, Batılılaşma ve Filoloji” üzerine konuşmamla ben de bu oturumun panelistleri arasında yer aldım. Konuşmamda 1933 sonrası dönemde Türkiye’ye yerleşen yabancı akademisyenlerin, Türk kimliğinin ters orantılı bir ötekilik düşüncesi üzerinden tanımlanmasında birer aracı rolü üstlendiklerinin altını çizdim. Kendini Batılı akademisyenlerin desteğiyle Batılı metotlarla yeniden yapılandıran genç Türkiye’de, Batılı filolojinin ve edebiyatın, uzak ve yabancı olanı kendine yakınlaştırarak Batı’yla düşünsel kaynaşma beklentisiyle örtüştüğü, diğer bir deyişle kültürel özdeşleşme yoluyla gerçekleştirilecek bir sosyo-kültürel dönüşüm beklentisini karşıladığı savını ortaya attım. Oturumun son panelisti Berlin Metropolitan Araştırmalar Merkezi’nden Rıza Barış Ülker’di. “Ernst Reuter’s Critique of the Political Mentality of State in Turkey” başlıklı konuşmasında Ülker, Ernst Reuter’in Türkiye’deki devlet kavramına dair anlayışa getirdiği eleştiri üzerinde durdu. Bu panelde konuşmacılar genel olarak arşiv çalışmalarında Yahudi akademisyenlerin basılı yayımlarına, fotoğraf ve hatırat benzeri dokümanlarına –çoğunun kaybolmuş olmaları sebebiyle– ulaşamadıklarını dile getirdiler.

Konferansın son paneli “Yahudi profesörler ve Türkiye’de üniversite ve bilim dallarının şekillenmesindeki etkileri” konusundaydı. TOBB ETÜ Hastanesi Pediatri Uzmanı Prof. Dr. Nejat Akar, Bozkır Çocuklarına Bir Umut: Dr. Albert Eckstein adlı kitabında topladığı 19 yıllık araştırmasını, “Albert Eckstein’in Türkiye’de Yakın Çevresi ile İlişkisi: Bir Sözlü Tarih Çalışması” başlığıyla görsel ve oldukça ilgi çekici bir şekilde tanıttı. Panelin konuşmacıları arasında yer alan Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Hasan Batirel, göğüs cerrahisi tarihi ile ilgili araştırmalarının, kendisini, 1933-1939 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Cerrahi Kliniği’nin başındaki Prof. Dr. Rudolph Nissen’e götürdüğünden söz etti. Berlin’deki Charity Hospital’da ameliyat olan Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu’nun, ameliyatını yapan dönemin en önemli cerrahlarından ve daha sonraları Nazi araştırmalarına destek veren Dr. Sauerbruch’un önerisi üzerine 37 yaşındaki asistanı Nissen’i Türkiye’ye davet ettiğini, tıp tarihinde pnönektomi olarak adlandırılan tek akciğeri çıkarmak suretiyle yapılan ameliyatı ilk kez gerçekleştiren kişinin 1931’de Nissen olduğunu ve halen uygulanmakta olan reflü ameliyatını da yine Nissen’in Türkiye’de 1936’da bulduğunu, Batirel’in “Rudolf Nissen’in Boğaziçi Yılları ve Türkiye’de Göğüs Cerrahisinin Öncüleri” hakkındaki

konuşmasından öğrendik. 1955'te geliştirilen bu ameliyat bugün de Nissen'in adı ile anılıyor. Altı yıllık süre zarfında 61 bilimsel makale, iki kitap yazan Nissen, usta-çırak ilişkisinin önemli olduğu cerrahide onlarca öğrenci yetiştirdi. ABD'ye göç eden Nissen, Einstein'ı ameliyat ederek iyileştirmesi ve beş yıl daha yaşamasını sağlamasıyla da tanınıyor. Panelin son konuşmacısı serbest avukat Rita Ender ise, Nazi Almanya'sından kaçan Yahudi akademisyenlerin Türk Yahudi cemaati ile ilişkileri üzerine yaptığı konuşmasında, bu akademisyenleri birbirine bağlayan şeyin ortak mağduriyetleri olduğunu belirtti. Ülkelerinde mesleklerini icra etmeleri yasaklanan bu kişilerin Nazi baskısından kaçmak istediklerini dile getiren Ender, Yahudi, din değiştirmiş Yahudi ve eşcinsellerin de Nazi Almanyası tarafından aynı kapsamda ele alındığını hatırlattı. Ender ayrıca Türk Yahudilerinin o dönemde bazı mesleklerden men edilmeleri, "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası, Trakya olayları, 1936 beyannamesi, 20 Kura askere alma, Varlık Vergisi olaylarına da değindi. Almanya'dan davet edilen akademisyenlerin Türk Yahudi cemaati ile dinî veya meslekî anlamda ilişki kurmadığına da dikkat çeken Rita Ender, bu profesörlerin daha ziyade Yurtdışındaki Alman Bilimadamları Yardım Derneği bünyesinde bir araya geldiklerini söyledi. Yaptığı araştırmalarda Türk Musevî Cemaati kayıtlarında bu kişilere ait sünnet, bar-mitzva veya ölüm raporu bulamadığını belirten Ender, bir mektuba istinaden, bu profesörlerin cemaat tarafından gayri resmî olarak bilindiğini sözlerine ekledi. Bu mektuba göre, kayıp bir profesörün yurtdışındaki ailesinin isteği üzerine ikamet adresi ve diğer bilgileri cemaat yetkilileri tarafından araştırılıp kendilerine ulaştırılmıştı.

Bu oturumla beraber son bulan "Education in the Context of Ideology and Power: Turkish University Reform and the Jewish Academics in Perspective" (İdeoloji ve İktidar Ekseninde Eğitim: Türk Üniversite Reformu ve Yahudi Bilim Adamlarına Yeniden Bakmak) konferansında İngilizce ve Türkçe olarak sunulan bildirilerin 2014'te kitaplaştırılması planlanıyor.